

“O‘ZBEKISTONDA FAKTORING AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI”

Usmonov Farrux Farxodovich

A.T.Abdusalomov

Kredit qadimdan ma'lum bo'lib, u dastlab savdoda almashuv jarayonida paydo bo'lgan bo'lib, kredit avval tovarlarni kreditga sotilishi bilan bog'liq jarayonlarni o'zida ifoda etgan. Bunga sabab haridorni tovar sotib olishga hamisha ham naqd puli bo'lmaydi, naqd pul ma'lum muddatdan so'ng ega bo'lishi mumkin. Bu vaqt oralig'ida tovarning qiymati tushib ketishi, sifati pasayishi mumkin. Shu va boshqa holatlar tovarlarni kreditga sotishga olib kelgan. Kredit tovar ishlab chiqarishning va tovar muomalasining ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi va uning rivojlanishi bilan bog'liq. Tovar ishlab chiqarishning rivojlanishi bilan pul shaklidagi kredit paydo bo'ldi. Keyinchalik "kredit" berish mustaqil faoliyatga aylanib, uning asosiy funksiyasi bo'lib pul egalari va unga vaqtincha muhtoj bo'lganlar o'rtasidagi vositachilikdir. Hozir bu faoliyat maxsus malaka va texnikaga ega bo'lgan maxsus ixtisoslashgan muassasalar-banklar tomonidan amalga oshirilmoqda. Kreditning imkoniyati va zarurligi shu bilan bog'liqlik korxonalar mahsulot sotishda, xodimlarga mehnat haqi hisoblanganda, korxona va jismoniy shaxslar o'z pullarini banklarda saqlashi va boshqa hollarda vaqtinchalik bo'sh bo'lgan pul mablag'lari bo'lgani holda boshqa korxona va tashkilotlarda o'z faoliyatlarini uzluksizligini ta'minlash uchun tegishli pul mablag'iga ehtiyoj sezadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga va aholiga kreditlar berish tarixan tijorat banklari faoliyatining asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Tijorat banklarining paydo bo'lish tarixiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, banklar birinchi navbatda kredit operatsiyalarini bajarish zaruriyati tufayli yuzaga kelganligini guvohi bo'lamiz. Aksariyat mualliflarning qarashlariga ko'ra, banklar tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi bilan bog'liq ravishda emas, balki keng ko'lamdagi kredit operatsiyalarini amalga oshirish zaruriyati tufayli paydo bo'lgan. Dastlabki banklarning

¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki 2017 yil hisoboti

xodimlari shuni tushunib yetdilarki, harakatsiz yotgan yirik miqdordagi pul mablag'larini vaqtinchalik foydalanishga berish orqali katta miqdorda daromad olish mumkin. Shu sababli, kreditni berishva uning qaytarilishini ta'minlash masalasi yuzaga keldi. Dastlabki davrlarda kreditlar uchun garov sifatida kemalar, tovarlar, nodir metallar, uy-joylar va qullardan foydalanildi. Tijorat banklarining yuzaga kelishi va rivojlanishiga bag'ishlangan qator ilmiy tadqiqotlarda banklarning faoliyatida mijozlarga hisob-kitob xizmatini ko'rsatish kredit operatsiyalaridan keyin yuzaga kelganligi o'z isbotini topgan⁴.

Ma'lumki, kredit to'g'risidagi nazariyalar, jumladan, kreditning qiymat nazariyasi, kapitallashuv nazariyasi o'tgan asrning boshlarida yaratilgan. Shu sababli, mazkur nazariyalarda kreditdan foydalanishning hozirgi zamon sharoitidagi xususiyatlari inobatga olinmagan.

Kredit – bu vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini pul egasi yoki boshqalar tomonidan ma'lum muddatga, haq to'lash sharti bilan qarzga olish va qaytarib berish yuzasidan kelib chiqqan iqtisodiy munosabatlar yig'indisidir⁶. Mamlakatimiz iqtisodchilaridan yana biri D.A.Saidovning fikricha kreditga eng maqbul ta'rif bu – mablag'larni ma'lum muddatga, haq to'lash sharti bilan qarzga olish va qaytarib berish yuzasidan kelib chiqadigan iqtisodiy munosabatlar majmuasidir. Yuqoridagilardan kelib chiqib, "Kredit" tushunchasi to'g'risida yana to'xtaladigan bo'lsak, kreditning ssuda kapitali harakatining shakli ekanligini ko'rish mumkin. Ayrim hollarda kredit tushunchasiga "qarzga berilayotgan ssuda (tovar, pul ko'rinishida) tijorat ishonchi" deya ta'rif berilishini guvohi bo'lamiz. Bizning fikrimizcha, kreditga eng maqbul ta'rif bu – daromad olish maqsadida mablag'lar (yoki tovar)ni shartnoma asosida ma'lum muddatda ma'lum foizi bilan qaytarish sharti bilan pul (yoki tavar)ni olish va qaytarib berish bilan bog'liq munosabatlar hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda kredit faoliyatining ob'ekti va sub'ektiga ta'rif berish orqali iqtisodiy faoliyat turiga kiruvchi va asosiy maqsadi daromad olishga hamda o'z manfaatlariga erishishga yo'naltirilgan faoliyatga kredit faoliyati sifatida ta'rif berilgan. Kredit faoliyati deganda kredit munosabatlari qatnashchilarining manfaatlarini ko'zlab, ishlab chiqarish xarakteriga ega bo'lgan hamda bank xizmatlari va operatsiyalari orqali amalga oshiriladigan faoliyatning yig'indisini tushunishimiz mumkin. Kredit faoliyati

kredit resurslariga ehtiyojni qondirishga yo'naltirilgan qayta taqsimlashni amalga oshirish hamda kredit faoliyatining sub'ektlari uchun daromad olish imkonini beradi. Kredit faoliyati barcha manfaatdor taraflarga real foyda keltiradi. Qarz oluvchilar ma'lum bir muddatga o'zlarining tijorat, ishlab chiqarish va boshqa shu kabi manfaatlariga yetishish maqsadida yirik pul kapitalidan foydalanish imkoniga ega. Tijorat banklarining kreditlash amaliyoti va uni takomillashtirish yo'llari.

Kreditorlar esa foiz ko'rinishida daromad oladilar. Bundan tashqari, kredit faoliyati ishlab chiqarishga investisiyaning kirib kelishini rag'batlantiradi, progressiv tarkibiy siljishlarga turtki bo'ladi. Bugungi kunda kredit iqtisodiyotni makrodarajada tartibga solishning muhim vositalaridan biriga aylangan. U milliy valyuta va baholar barqarorligini, iqtisodiy o'sishni ta'minlash kabi birlamchi masalalarni hal etishda yordam beradi. Shunday qilib, kredit faoliyatini ikki sub'ekt - qarz oluvchi va qarz beruvchilarning bo'lishini taqozo etadigan amaliyot deyish mumkin. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik sub'ektlari iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun doimo qo'shimcha pul mablag'lariga ehtiyoj sezadilar. Ana shunday pul mablag'larining manbalari banklarning o'z va jalb qilingan mablag'lari bo'lishi mumkin. Korxonalar mablag'² yetishmovchiligidan qiynalayotgan hollarda kredit resurslari bozoriga murojaat qilishga majbur bo'ladilar. Kredit munosabatlarini rivojlanish jarayonida kreditning ikki asosiy nazariyasi shakllangan bo'lib, ular naturalistik va kapital yaratuvchilik nazariyalaridir. Ushbu nazariyalarni o'rganish alohida qiziqish uyg'otadi va foydadan holi bo'lmaydi. Naturalistik nazariyaning asoschilari ingliz iqtisodchilari A.Smit va D.Rikardolardir. Fransuz iqtisodchilari J.B.Sey, F.Bastiya³ hamda amerikalik iqtisodchi D.Mak-Kulloxlar ham ushbu nazariya tarafdorlaridir. Ular yaratgan g'oyaning mazmuni shundan iboratki, iqtisodiyotdagi bo'sh pul mablag'larni yig'ish orqali keyinchalik qayta taqsimlanadigan ssuda fondi tashkil etiladi, mablag'lar natural ko'rinishda qayta taqsimlanadi. Kredit ishlab

² Allaberganova N.O., Muxtorov M.M. Mamlakatimiz real sektor korxonalariga xorijiy investisiyalarni jalb etish holati tahlili. // Mustaqillik yillarida O'zbekiston bank-moliya tizimining rivojlanishi. Ilmiy-amaliy anjuman maqolalari to'plami (2017 yil 10 noyabr). - T.: TDIU, 2017. 424 b.

³ . Jo'rayev A.S., Xo'jamqulov D.Y., Mamatov B.S. Investitsiya loyihalari tahlili. Oliy o'quv muassasalari uchun o'quv qo'llanma. - T.: "Sharq", 2003.

chiqarishga bog‘liq ravishda puldan foydalanish huquqlarining o‘zgarish jarayoni yuz beradi.

Bugungi kunda Faktoring ham salmoqli darajada oshib borayotganini ko‘rishimiz mumkin. Nafaqat , xorijiy davlatlarda O‘zbekistonda ham ancha rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biridir. Hozir, uning asosi xizmatli haqida ma‘lumotlarga ega bo‘lamiz. -

Faktoring - bankka akseptlangan, biroq to‘lovchi tomonidan to‘lanmangan yetkazib berilgan tovarlar, ko‘rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlar uchun to‘lov talabnomasi asosida regress huquqisiz to‘lovlarni qabul qilish orqali, bank tomonidan mol yetkazib beruvchini moliyalashtirish borasida ko‘rsatiladigan xizmat turidir.

Faktoring xizmatlari bankda asosiy talab qilib olinguncha hisob raqamiga ega bo‘lgan mol yetkazib beruvchilarga ko‘rsatiladi. Bunda to‘lovchida muddati o‘tgan kredit qarzдорliklari, zararlar, nolikvid balans va to‘lovga noqobillik omillari bo‘lmasligi lozim.

Asosiy shartlar:

- Faktoring muddati - 90 kundan ko‘p bo‘lmagan holda;
- Faktoringdan ko‘riladigan diskont - (mol yetkazib beruvchiga bank tomonidan to‘lab berilgan summa va to‘lovchidan undiriladigan summa o‘rtasidagi farq) - 10-20% yoki asosiy majburiyat summasidan hamda muddatidan kelib chiqqan holdagi foizlarda o‘rnatiladigan va faktoring shartnomasi muddati davomida amalga oshiriladigan to‘lov.

Faktoring xizmatidan foydalanish uchun taqdim qilinadigan xujjatlar ro‘yhati:

- Faktoring operatsiyasini amalga oshirish uchun ariza;
- Mol yetkazib beruvchi va to‘lovchi o‘rtasida tuzilgan va haqiqiysi bilan solishtiriladigan oldi-sotdi (bajarilgan ishlar, ko‘rsatilgan xizmatlar) shartnomasi nusxasi. Shartnomada to‘lov muddati aniq ko‘rsatilish lozim;

- Yetkazib berilgan tovarlarni (bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar) haqiqatda yetkazib berilganini (ishlar bajarilganligini, xizmatlar ko'rsatilganligini) tasdiqlovchi hujjatlar nusxasi, to'lovchi va mol yetkazib beruvchilar o'rtasida tuzilgan solishtirma dalolatnomalar;
- To'lovchi tomonidan boshqa banklarda ochilgan hisob-raqamlar ro'yxati.

To'lovchining moliyaviy holatini tekshirish uchun zarur bo'lgan hujjatlar:

- Qarz oluvchining hisobot davrlari uchun moliyaviy hisobotlari (buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot);
- Faktoringdan foydalanishning butun davrini o'z ichiga olgan pul tushumlari (pul oqimi) prognozi ko'rsatilgan biznes-reja yoki hisob-kitoblar;
- Mol yetkazib beruvchining to'lovchi bilan hisob-kitoblari, yetkazib berilgan tovarlari hajmi va uning aylanuvchanligini aks ettiruvchi hisob-kitob hujjatlari.

Ushbu hujjatlar ro'yhati faktoring xizmatlarini korsatish uchun yetarli bo'lmagan holda bank tomonidan qo'shimcha hujjatlar talab qilinishi mumkin.

